ANTANO SMETONOS LITUANISTIKOS INSTITUTO ĮKŪRIMAS

Dangiras Mačiulis

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

ĮVADAS

Tik nepriklausomybės saulėlydžiui artėjant 1939 m. buvo įsteigtas A. Smetonos lituanistikos institutas – pirmasis mokslinis lituanistikos tyrimo institutas. Nei jo įsteigimo faktas, nei veikla Nepriklausomoje Lietuvoje didelio dėmesio mūsų istoriografijoje nesusilaukė. Manau, neverta aiškinti, kodėl sovietinėje istoriografijoje A. Smetonos lituanistikos instituto veikla nesidomėta. Be ideologinės, matyt, buvo dar viena priežastis – labai jau trumpa galėjo pasirodyti šio instituto veikla Nepriklausomoje Lietuvoje, nors jo įsteigimo motyvai ir aplinkybės, mano nuomone, vertos atidesnio dėmesio. Turbūt vieninteliu bandymu pažvelgti į A. Smetonos lituanistikos instituto istoriją buvo 1999 m. kovo 9 d., minint šio instituto įsteigimo 60-metį, Vilniuje surengta mokslinė konferencija „Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos“, kurios metu skaitytuose pranešimuose apžvelgtas lituanistikos mokslų per 60 metų nueitas kelias, svarstytos lituanistikos problemos ir ateities perspektyvos[1]. Konferencijoje skaitytuose pranešimuose 1939 metais pradėjusio darbą A. Smetonos lituanistikos instituto veikla Nepriklausomoje Lietuvoje paminėta tik kaip vėlesnių mokslinių lituanistikos tyrimų atskaitos taškas. Išimtimi tąkart buvo prof. Antano Tylos pranešimas „Istorija lituanistikos kontekste“, kuriame apžvelgta Lituanistikos instituto steigimo istorija ir šio instituto Lietuvos istorijos skyriaus veikla[2]. Tačiau konferencijoje taip ir nebuvo atsakyta į klausimą, kokie motyvai paskatino valdžią įsteigti Lituanistikos institutą, o teiginys, esą susirūpinę nuoseklių mokslinių tyrimų organizavimu mokslininkai kreipėsi į valdžią, kuri ir įgyvendino jų pasiūlytą projektą, mano įsitikinimu, gerokai supaprastintas. Šiame straipsnyje bandysiu atsakyti į klausimus: kas gi iš tiesų buvo Lituanistikos instituto įsteigimo iniciatorius, kokie motyvai jį skatino steigti institutą.

TAUTOS TRADICIJOS IEŠKOJIMAI

1938 m. lietuvių kalba pasirodė pirmoji H. Taine „Meno filosofijos“ dalis – pirmoji kapitalinė meno teorijos studija lietuvių kalba[3]. Šią studiją išvertė švietimo

viceministras ir būsimasis A. Smetonos lituanistikos instituto direktorius Kazimieras Masiliūnas. Tai, jog pats švietimo viceministras ėmėsi H. Taine veikalo vertimo, nebuvo atsitiktinumas. Griebtis šio darbo jį paskatino kelios priežastys: asmeninis „meno pamėgimas“, įskiepytas Julijono Lindės-Dobilo, pritarusiam H. Taine skelbiamoms idėjoms, kurio mokiniu jautėsi esąs pats vertėjas[4], ir vykdant tiesiogines pareigas Švietimo ministerijoje pajustas trūkumas „tos rūšies veikalų mūsų mokyklose, kur einami meno dalykai ir kur stengiamasi meniškai auklėti jaunuomenė“[5]. Tačiau kodėl vertėjas teorinių meno veikalų spragai užtaisyti pasirinko H. Taine veikalą? Manau, jog patraukė H. Taine „aplinkos“ teorija, kurią pats K. Masiliūnas trumpai apibūdino taip: „Aplinkuma daro meną. Rasė, gyvenamasis metas ir kiti fiziniai faktoriai arba, jo paties terminais kalbant, „bendras papročių ir viešosios dvasios būvis“ yra vieninteliai jo kriterijai“. Ir nors K. Masiliūnui buvo nepriimtina tai, kad H. Taine, „išvesdamas meną iš fizinių sąlygų, visiškai nieko nesako, kiek meną „gaminant“ reiškia pati menininko individualybė ir kiti „dvasiniai“ faktoriai“, tačiau pripažino, jog „niekas negalės paneigti didžiulės įtakos, kurią menui daro ir visuomet darys aplinkuma“, kitaip tariant, „bendras papročių ir viešosios dvasios būvis“, o to, pasak jo, niekas taip aiškiai ir didingai neparodė kaip H. Taine[6]. Jolitos Mulevičiūtės pastebėjimu, H. Taine „aplinkos“ teorija, akcentavusi konkrečių gamtinių ir klimatinių sąlygų bei istorinių ir kultūrinių aplinkybių įtaką menui, buvo puikus metodologinis įrankis tautinio stiliaus idėjai rutulioti. Lietuviams H. Taine filosofija buvo padrąsinimas, teorinis kelrodis tautinės kūrybos kelyje[7]. H. Taine filosofija tapo teoriniu argumentu, grindžiančiu lietuvių teisę turėti savitą aukštąją tautinę kultūrą. Mus H. Taine „Meno filosofijos“ lietuvių kalba pasirodymo istorijoje labiausiai domina K. Masiliūno intencija ryžtis būtent teorinio veikalo vertimui. Netenka abejoti, kad K. Masiliūnas tikėjo tautinio meno sukūrimo galimybe. Tačiau jo pasiryžimas išversti H. Taine liudijo ne tik demonstratyvų pritarimą pastarojo idėjoms, bet ir norą savo tikėjimą tautinės kultūros sukūrimo galimybe pagrįsti moksline teorija. Jis, priešingai nei dauguma jo amžininkų, neapsiribojo kalbomis apie tautinės kultūros paieškų būtinybę, bet siekė šias paieškas pagrįsti moksliškai, o H. Taine, kaip jau minėjome, tam puikiausiai tiko: pasak J. Lindės-Dobilo, jis tuo ir svarbus, „kad iškelia tautos reikšmę“[8].

Tačiau, norint sukurti savitą tautinę kultūrą, nepakako įtikėti tautos kūrybine galia ar išsiversti į lietuvių kalbą kapitalinę meno teorijos studiją. Jei Nepriklausomos Lietuvos išvakarėse atrodė, kad didžiausia kliūtis tam – politinė ir tautinė priespauda, kurios atsikračius tautinės kultūros kūrimo galvosūkis išsispręs savaime, tai įgijus nepriklausomybę šis galvosūkis tapo dar painesnis. 1928 m. Vincas Mykolaitis-Putinas tvirtino, kad senosios kartos lietuvių rašytojams literatūros tautiškumas buvo savaime suprantama ir lengvai išsprendžiama problema: „Rašyk skaudžiausiais reikalais, žadink tėvynės meilę, dainuok apie garsius senovės žygius, tai ir bus tautiška poezija“. Tuo tarpu „dabar nebe taip“, nes „nauja, meniška prasme suprastas tautiškumas kelia visą eilę jau aukščiau nurodytų klausimų, kuriuos galime sublokšti į du pagrindiniu: kokia yra lietuvių tautos siela ir kokia gali būti jos pasireiškimo tautinė forma?“[9] Lietuvių kultūra susidūrė su

tautinio savitumo problema, kuri pareikalavo kultūrinės tradicijos apibrėžimo. Laikui bėgant šis klausimas darėsi vis aktualesnis.

Ketvirtajame dešimtmetyje pastebimai suaktyvėja domėjimasis nacionaline tradicija ar, tiksliau, šios tradicijos paieškos, kurias skatino siekis sukurti aukštąją tautinę kultūrą. Tradicijos paieškos buvo nelengvos, tačiau autentiškos tradicijos paieškų nė nemanyta atsisakyti. Nepriklausoma Lietuva kurta menant kažkada egzistavusią kunigaikščių Lietuvą, kuri buvo lietuviško etnoso gebėjimo valstybiškai tvarkytis įrodymas: semiantis lietuviškos dvasios iš kaimo, išsaugojusio svarbiausią tautiškumo požymį – kalbą. Šie du nacionalinės tradicijos šaltiniai – kunigaikščių Lietuva (įprastai tapatinama su Lietuvos istorija) ir etnokultūrinis lietuvių palikimas buvo greta, tačiau jų vieta ir įtaka, tarpusavio santykis buvo nepastovus ir kito visuomenei bręstant. Jei kovose dėl nepriklausomybės karžygiška kunigaikščių Lietuvos praeitis galėjo įkvėpti, tai Nepriklausomoje Lietuvoje, Vytauto Kavolio teigimu, kunigaikščių Lietuva ir savo mastu, ir problemomis buvo per daug skirtinga, kad su ja būtų įmanomas autentiškas ryšys[10]. Visą Nepriklausomybės laikotarpį, ypač antrajame dešimtmetyje, ieškota pastovesnių atramos taškų savo „etninės prigimties“ konstantose ir istorinės patirties „lietuvių kultūros individualybėje paliktuose sedimentuose“[11]. Trečiajame dešimtmetyje „Skaitymuose“ J. Lindės-Dobilo išsakytas raginimas nuo karžygio atsigręžti į artojėlį, 4-ajame dešimtmetyje tapo postulatu ieškant tautinės kultūros tradicijos šaknų[12]. 1930 m. J. Lindė-Dobilas rašė: „Tikiu kaip kokia nepajudinama aksioma, kad mes iš savo šiaudinės pastogės, iš rūtų darželių <…> išsinešim tą daigelį, iš kurio tegali išaugti lietuviška kultūra“[13]. Stipriausiu atramos tašku tapo lietuvių etnokultūrinis (pirmiausia dvasinis) palikimas, esantis kaime. Pasak Jono Aisčio: „Sodžiaus tradicija sena. Senlietuviška“[14]. Dauguma kultūrininkų sutartinai ragino „tautos kūrybai pavyzdžių“ ieškoti ne rytuose ar vakaruose, bet savo tautoje. O lietuviškumas, Juozo Ambrazevičiaus teigimu, „geriausiai duodasi pažįstamas“ liaudies mene ir tautosakoj, kuri ir turinti duoti impulsą ir gaires tautinei kūrybai[15]. Šie tradicijos ieškojimai, V. Kavolio tvirtinimu, atnešė tik deterministinius lietuvio reiškimosi pasaulyje apribojimus[16] ir neišvadavo menininkų nuo savanoriškai prisiimtos pareigos kurti tautinę kultūrą.

Įspūdingiausiu ištikimybės etnokultūrinei tradicijai liudijimu gali būti lietuvių literatūroje 3-iajame dešimtmetyje iškilusio avangardizmo, kurio „klasikinė“ (vakarietiško pavyzdžio) ideologija atmetė meno raidos tęstinumo principą, ragino laisvintis iš tradicijų, normų ir apribojimų, lietuviškas likimas. Savitą, lietuvišką likimą lėmė tai, jog lietuvių avangardistus, Dalios Striogaitės pastebėjimu, veikė ne tik europietiško modernumo banga, bet ir nemažesnis patriotinis noras nuveikti ką nors svarbaus atsikūrusiai laisvai Lietuvai[17]. Europos avangardistams, propagavusiems kosmopolitizmą, keistai turėjo atrodyti „tautiškas avangardizmas“, tačiau patiems jo kūrėjams jis neatrodė dviprasmiškas ir neįmanomas. Šis jų avangardizmas, „nors apkaišytas madinga industrine, technikos ir mokslo atributika, iš esmės buvo gerokai kaimiškas, su piemenų švilpynėm, siekęs pasiremti folkloru ir dievukų skulptūrėlėm“[18]. Kosmopolitizmas, atotrūkis nuo tautos tradicijos lietuvių avangardistams buvo svetimas. Maža to, didžiausiu Juozo Žlabio-Žengės (vieno originaliausių lietuviško avangardo poetų) nuopelnu lietuvių lite-

ratūrai laikoma tai, jog šis savo eksperimentiniuose eilėraščiuose baltų mitologinį pasaulį perkėlė į literatūrą[19], o ir savo futuristinius fonetinius eksperimentus darė remdamasis daugiausia lietuviška tautosaka[20], taip tarsi stengdamasis išgryninti lietuvišką avangardizmo atmainą. Ištikimybė ir prieraišumas etnokultūrinei tradicijai tapo idealaus patrioto bruožu. Štai kaip „Tautinė propagandos ministerija“ (Visuomeninio darbo vadyba) 1938 metais piešė Antano Smetonos portretą: „Jis, prieš pradėdamas dirbti lietuvių tautinį bei politinį darbą ir vadovauti lietuvių tautai, buvo plačiai ir visapusiškai susipažinęs su lietuvių tauta ir jos kultūra <...>. Ankstyvas susidomėjimas lietuvių liaudies menu bei tautosaka ir nuoširdus pamilimas savo gimtos kalbos ne tik ugdė Antano Smetonos estetinius jausmus, bet taip pat žadino ir jo patriotizmą. Besimokydamas gimnazijoje, Antanas Smetona susidomėjo garsiąja Lietuvos praeitimi ir, ją uoliai studijuodamas, stiprino savo iš gimtinės išsineštąją tėvynės meilę“[21]. Tuo tarpu pats A. Smetona kiek anksčiau Kauno universitete skaitytoje paskaitoje, pabrėždamas būtinybę kūdikiškai lietuvių literatūrai domėtis liaudies kūryba, nepamiršo atsidusti: „Bėda, kad mes neturime tos medžiagos stilistiškai, paslėptos mūsų liaudies poezijoje, surinktos, sutvarkytos ir kiekvienam rašytojui prieinamos“[22].

Lietuvių literatūros istorijon memuarinio pobūdžio etnografiniu pasakojimu „Balanos gadynė“ įėjęs Mikalojus Katkus šios knygos 1927 m. rugsėjį parašytoje prakalboje tvirtino, jog jam pačiam teko būti liudininku tos senosios gadynės, „kada Lietuvos žmonės balana (skala) švietėsi, vyžomis avėjo, spragilu kūlė, dūminėse gryčiose gyveno“. Senoji gadynė negrįžtamai praėjo, tačiau M. Katkus neabejojo, kad: „Menininkas rašytojas, įsižiūrėjęs į tą gadynę, ras joje neišsemiamą šaltinį dailės kūriniams, pilniems naivumo ir tragizmo. Medžiaga laukia plunksnos“[23]. Tokias viltis į dvasinį ir materialų etnokultūrinį palikimą dedantis M. Katkus buvo nevienišas – taip manė ir literatūros profesorius Vincas Mykolaitis-Putinas, kuriam tautosakos lobynas atrodė svarbus pirmiausia literatūros meno ir mokslo požiūriu, nes pats gyvenimas parodęs, kad visų tautų literatūros kūryba daug pasisėmusi iš tautosakos lobyno[24]. Ypač tautosakos svarba išauga, jei siekiama literatūros tautiškumo. Jis tvirtino, kad „literatūros tautiškumą sukuria joje įkūnyta Tautos Dvasia“, kuri, pasak jo, atmetus poeziją ir mistiką reiškia tautos psichiką ir esti tautos „jautimo ir mąstymo būdas, jos charakteris, jos individualinis pasaulio reiškinių pergyvenimas“. Tai ryškiausiai ir atsispindi tautosakoj, kuri atsiranda kaip kolektyvinės patirties, mąstymo ir raiškos būdas. Tad jei rašytojas nori kurti tautinę literatūrą, jis „turi pažinti tautosaką ir paieškoti, kaip joje pasireiškia etninės jo tautos ypatybės“. V. Mykolaitis-Putinas tvirtino, jog būtent tie „mūsų literatūros kūriniai, kurie yra kilę iš gilesnio liaudies kūrybos dvasios nujautimo, sudaro pastoviausią literatūros turtą“[25]. Jam pritardamas Petras Vaičiūnas rašė: „Kiekviena liaudies daina, kiekvienas jos padavimas, kiekviena jos pasaka, mįslė, patarlė – tai mūsų dvasios pumpurėlis, mūsų sielos krislelis, mūsų kūrybinės galios potencija, pamatas bei pradai tiems mūsų žodinio meno žiedų žiedams, kuriais ne šiandie, tai ryt nuspalvos mūsų tautos kelias“[26]. Esant tokioms kūrėjų nuostatoms tautosakos palikimo atžvilgiu, suprantamas buvo jų pačių noras ir pasiryžimas surinkti liaudies kūrybą, kuri „išmėtyta po visą lietuvių gyvenamąją žemę, sakytum, aukso krisleliai, neišrankioti iš po žemės dulkių“[27].

Tačiau ragintojus tautiškumo semtis iš etnokultūrinio palikimo neramino faktas, kad „žymi tautosakos dalis internacijonali“, o „atskirti, kas yra kurios tautos, sunku“, todėl atrodė, jog „kol nebus atliktas kruopštusis, benediktiniškas mūsų tautosakos tyrinėtojų darbas“, visos išvados apie tautosakos dvasią liks sąlyginės[28]. Greta buvęs slegiantis įtarimas, jog svetimieji klastoję Lietuvos istoriją, ir stiprėjantis noras atrasti lietuvius Lietuvos istorijoje svarbiausiu padarė uždavinį „surankioti bent svetur esamą medžiagą ir ją ištirti, kad patys pagrįstai galėtume pasakyti apie įvairius praeities faktus, kuriuos svetimieji kartais nutyli arba tendencingai, su skriauda lietuvių tautai, nušviečia“[29]. Taip nejučia piršosi mintis, jog reikalingas rimtesnis mokslininkų žvilgsnis į tautos kultūrinį palikimą, jos istoriją.

1933 m. tautininkų „kultūrologas“ Vytautas Alantas tvirtino, kad tautinės kultūros kūrimo procesas jau prasidėjo, nors, pasak jo, patį „savo tautinės kultūros vaizdą mes kol kas matome tik per miglas“. Susitaikydamas su mintimi, jog „per keliolika metų jokia kultūra nesusikūrė ir negali susikurti“, svarbiausiu savo kartos uždaviniu jis laikė „padėti kertinį akmenį mūsų gimstančiai kultūrai“[30]. Noras „padėti kertinį akmenį mūsų gimstančiai kultūrai“ ir autentiško etnokultūrinio paveldo bei istorijos poreikis į lietuvių etnokultūrinį palikimą ir istoriją reikalavo pažvelgti su mokslininko atidumu – pradėti rimtas mokslines lituanistikos studijas.

INSTITUTO KŪRIMAS

Dažnai keblu neginčijamai kuriam nors asmeniui suteikti vienos ar kitos idėjos išviešinimo pirmumo monopolį. Tai taikytina ir kalbant apie Lituanistikos instituto steigimo idėją. Mums ne taip jau ir svarbu, ar iš tiesų Kazys Pakštas, 1925 m. „iškėlęs Lituanistikos instituto reikalą“, buvo pirmas[31], ar kas nors kitas tai padarė anksčiau. Lituanistikos instituto kūrimo ištakų įprasta ieškoti prof. Mykolo Biržiškos 1928 m. parengtame Lietuvos kultūros akademijos steigimo projekte. Tada, ruošiantis 1930 m. minėti Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktį, Lietuvos kultūros akademijos steigimu siūlyta įamžinti Vytauto Didžiojo vardą. Pagal M. Biržiškos projektą Lietuvos kultūros akademija turėjo būti „aukščiausia autonomine Lietuvos mokslo ir Kultūros įstaiga Švietimo Ministerijos žinioje“, kurios uždaviniai būtų: tirti Lietuvos dabartį ir praeitį, remti, derinti ir kelti Lietuvos valstybinių ir visuomeninių organizacijų, mokslo draugijų ir atskirų asmenų mokslo ir kultūros darbą; derinti Lietuvos mokslo ir kultūros darbą su kitų kraštų atitinkamu darbu; informuoti kitų kraštų mokslo ir kultūros įstaigas apie Lietuvos kultūros augimą[32]. Projekte buvo numatyta, jog kultūros akademija turės tris skyrius: humanitarinių mokslų, tiksliųjų mokslų ir kultūros fondą; o mokslo skyriai dar turės savo įstaigas, pavyzdžiui, humanitarinių mokslų skyriui priklausys V. Būgos kalbotyros institutas ir žodyno leidimo komisija, tautotyros institutas, archeologijos komisija, teatro muziejus, M. K. Čiurlionio galerija, muzikos ir dainų komisija, Lietuvos teisės tyrimo institutas ir t. t.[33] Nuogastaujant, kad milžiniškam kultūros akademijos projektui Lietuvos akademinės pajėgos bus per kuklios, abejojant tokios institucijos steigimo tikslingumu ir … valdžiai pagailėjus pinigų, ji taip ir liko neįkurta. Tuomet 1930-aisiais siūlyta steigti Lietuvos kultūros aka-

demija turėjo apimti visas mokslo kryptis, o neapsiriboti vien tik lituanistiniais tyrimais. Įgyvendintas Lietuvos kultūros akademijos projektas iš tiesų galėjo tapti nacionalinės Mokslų akademijos pradžia, bet netapo.

Nors, kaip jau minėjome, Lituanistikos instituto ištakų bandoma ieškoti Vytauto Didžiojo metinių (1930 m.) kampanijos metu gimusiame viename iš Vytauto Didžiojo įamžinimo projektų, manau, kad tikraisiais 1939 m. įsteigto Lituanistikos instituto tėvais yra Švietimo ministerijos vadovai, o kūrimo pradžią reikėtų sieti su 1934 metų pokyčiais Švietimo ministerijoje, kai 1934-ųjų vasarą pasikeitus vyriausybei švietimo ministrą, inžinierių ir buvusį Panevėžio valstybinės gimnazijos direktorių Konstantiną Šakenį pakeitė buvęs Žemės ūkio akademijos rektorius prof. Juozas Tonkūnas, o viceministru tapo lituanistas ir pedagogas Kazimieras Masiliūnas. Nesibaigiančios, retoriškais šūkiais palydimos kalbos ir abstraktūs straipsniai (dažniausiai oficioze), reikalaujantys nieko nelaukiant griebtis tautinės kultūros kūrimo, naujam, iš akademinių sluoksnių atėjusiam Švietimo ministerijos vadovui turėjo sustiprinti norą suteikti tautiškumui apčiuopiamus, niekieno neišgalvotus, autentiškus pamatus. Juo labiau kad 1934 m. Švietimo ministerijoje įkūrus Kultūros reikalų departamentą norėta visam kultūriniam gyvenimui suteikti kryptingumo, pabandyti stumtelėti jį režimui pageidaujama „tautine linkme“, o tam nepakako vien vadovauti ir nekonstruktyviai iš menininkų reikalauti „tautiškos kūrybos“, kurios tautiškumą gana miglotai įsivaizdavo ir patys reikalautojai. Jų įsivaizduojamas tautiškumas siejosi su tautos istorija, jos etnokultūriniu palikimu ir, suprantama, lietuvių kalba. Savo ruožtu kūrėjai, iš kurių buvo reikalaujama tautinės kūrybos, kartais atkirsdavo, jog kažkas turėtų jiems pateikti bent jau tautiškumo metmenis.

Manau, jog mokslininko J. Tonkūno akimis žiūrint, autentišką tautiškumą galėjo padėti surasti tik mokslas, o, tiksliau, humanitarinių mokslų sritys, orientuotos į lituanistinius – lietuvių kalbos, istorijos, literatūros, tautosakos tyrimus. Todėl prof. J. Tonkūno atėjimas „ministeriauti“ iš akademinių sluoksnių, K. Masiliūno silpnybė lituanistikai (jis buvo vienas iš 1925 m. įkurtos Lietuvių kalbos draugijos steigėjų) ir vienijantis noras kultūrinės savasties paieškas pagrįsti mokslu tapo lemiančiais veiksniais Lituanistikos instituto kūrimo istorijoje. Be to, pati lietuvių visuomenė jau buvo pasiekusi atitinkamą brandą, ir naiviomis pasakaitėmis apie garbingą lietuvių praeitį, neišsemiamus tautosakos aruodus ar dainingą lietuvių kalbą pastarosios nebebuvo galima patenkinti – atsirado solidesnių lituanistinių tyrimų poreikis, kurių spragą uoliai ėmėsi taisyti Švietimo ministerija. 1934 m. ši ministerija įsteigė tiesiogiai jai pavaldžią Komisiją tautos melodijoms rinkti, kurios reikalų vedėju paskirtas Z. Slaviūnas, tačiau faktiškai jai vadovavo Stasys Šimkus[34]. Tais pačiais metais Vytauto Didžiojo universitete įsteigta Etnikos katedra. Kitu ministerijos žingsniu tapo Tautosakos archyvo, kuriam buvo patikėta rūpintis visais su tautosakos rinkimu, tvarkymu ir leidimu susijusiais reikalais, įsteigimas 1935 m. (vedėjas Jonas Balys). 1935 m. lapkričio 21 d. Ministrų kabinetas, „turėdamas galvoje, kad yra tikslingiau surinktą tautosakos medžiagą koncentruoti vienoje vietoje“, Tautosakos archyvui pavedė perimti prieš tai (1930–1935 m.) veikusios Tautosakos komisijos turtą[35]. Derėtų prisiminti dar vieną Švietimo ministerijos projektą – Adolfo Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos išlei-

dimą. Ši Švietimo ministerijos vadovų rūpesčiu (pats švietimo viceministras K. Masiliūnas subūrė istorikus šiam darbui) atsiradusi Lietuvos istorija rašyta atsižvelgiant ne tik į mokyklos poreikius, bet ir į „vidutinį skaitytoją inteligentą“[36]. Tačiau didžiausias viltis Švietimo ministerija siejo su projektuojamu Lituanistikos institutu.

1935 m. vasario mėnesį pasirodė Kultūros reikalų departamento direktoriaus Antano Juškos straipsnis „Lietuvos mokslų instituto klausimu“, raginęs nieko nelaukiant patiems „gerai ištirti visais atžvilgiais savo kraštas“. A. Juška įrodinėjo, jog „reikia moksliškai pažinti savo krašto žmones ir jų plačioji kūryba: kalba, tautosaka, melodijos“. Tam ir pagelbėtų Lituanistikos institutas, kurio „paskirtis būtų grynai mokslinė: tirti visa tai, kas su Lietuva susiję“[37].

Be valdžios pasiryžimo aktyviau spręsti lituanistinių tyrimų organizavimo klausimą, egzistavo ir šiai minčiai pritarianti viešoji nuomonė, kuria steigiant Lituanistikos institutą buvo sumaniai pasinaudota kaip visuomenės parama. Atsiliepdamas į A. Juškos straipsnį kalbininkas Pranas Skardžius tvirtino sutinkąs, „kad mums tėra reikalingas tokių mokslų institutas, kurie glaudžiai yra susiję su mūsų tauta ir kraštu“. Tokiais mokslais, pasak P. Skardžiaus, yra lituanistiniai mokslai, kurių tikslas yra ne tik tirti gimtąjį kraštą, jo praeitį ir žmones, bet „ir mūsų dvasinę, ir materialinę kultūrą, susekti tuos pradus, kuriais yra kūręsis visas mūsų ligšiolinis gyvenimas ir kuriais neabejotinai turės remtis visa mūsų ateitis“[38].

Didžiausiais Švietimo ministerijos rėmėjais populiarinant Lituanistikos instituto steigimą tapo romuviečiai (apie Juozo Keliuočio „Naująją Romuvą“ susibūrę intelektualai). 1935 m. kovo 3–6 d. romuviečių surengtame Lietuviškos kultūros kongrese A. Juška skaitė pranešimą „Kultūrinio gyvenimo organizacija“ – tarsi programinį ne taip seniai įsteigto Kultūros reikalų departamento dokumentą, aiškinantį pastarojo veiklos gaires ir prioritetus. Pranešime jis pabrėžė išskirtinę lituanistikos svarbą motyvuodamas tuo, jog svetimi šioje srityje visko nepadarys, o jei ir padarys, tai jų darbas gali būti nepriimtinas „ar dėl objektyvumo stokos, ar dėl to darbo siekiamos tendencijos“. Be to, tautos prestižas ir visas kultūrinis gyvenimas reikalauja, kad mokslas nukryptų į savo krašto, žmonių, jų kultūros tyrimą. Tokiai mokslinei kūrybai paskatinti reikalinga nauja mokslininkų, ypač lituanistų, atranka ir palankesnės jų darbo sąlygos – tam ir padėtų Lietuvos mokslo instituto įkūrimas, kurį A. Juška įsivaizdavo kaip „drauge garbės ir darbo instituciją“, „mūsų mokslo akademiją“[39]. Nors A. Juška kalbėjo tarsi apie nacionalinės mokslų akademijos pirmtako steigimą, tačiau pirmiausia galvojo apie lituanistikos mokslinio tyrimo organizavimą. Iškalbinga, kad Lituanistikos instituto steigimo idėja nuskambėjo kongreso, pretendavusio palikti tautinės kultūros kūrimo programos metmenis, metu. Manau, jog ministerijos susidomėjimą lituanistinių mokslų tyrimo organizavimu, o, tiksliau, posūkį į mokslines tautiškumo paieškas paskatino padaryti prieš tai buvę nesėkmingi bandymai sulaukti tautinės ideologijos metmenų. Apsispręsta, jog mokslas turi pagelbėti surasti kultūros tautiškumo pamatus – turbūt atrodė, jog taip rasta geniali išeitis kaip, neįsivėlus į tautinės ideologijos kūrimo subtilybes ir neįlindus į svetimą ar, greičiau, monopolinį Izidoriaus Tamošaičio tautinių ideologijų kūrimo „daržą“, padėti pamatus tautiškumui lietuvių kultūroje.

Tačiau nei Švietimo ministerijos noro, nei visuomenės paramos nepakako, kad Lituanistikos institutas būtų įkurtas. Nuo 1934 m. iki Lituanistikos instituto įkūrimo 1938-aisiais – nemaža laiko atkarpa. Į klausimą, kodėl šios įstaigos kūrimas taip užsitęsė, galime nurodyti tik vieną priežastį – lėšų stoka. Paskutinį žodį steigiant naują valdišką instituciją, kurios steigimas, suprantama, reikalavo lėšų, paprastai tardavo premjeras Juozas Tūbelis, o jis dideliu dosnumu nepasižymėjo. Tad kol J. Tūbelis buvo valdžioje, tol tokia įstaiga neatsirado, o ir visuomenės nuomonė nebuvo vieninga – sklandė abejonės jos kūrimo tikslingumu ir vaisingu darbu. Tai, kad užsitęsusiame Lituanistikos instituto kūrime svarbiausias buvo finansavimo klausimas, patvirtino vėlesni įvykiai: net 1938 m. Seimui priėmus Lituanistikos instituto statutą, suabejota, ar šis išties 1939 m. pradės darbą, pasklidus kalboms, jog „su pinigais yra krachas“[40].

1937 m. ne iš šio nei iš to Lituanistikos instituto steigimo idėja atgyja. Toks neaiškios kilmės idėjos populiarumas visada įtartinas. Iš tiesų Švietimo ministerijos vadovybė pasirūpino šios idėjos populiarumu – Lituanistikos instituto kūrimo projektai atsirado jos rūpesčiu. Jono Puzino tvirtinimu, Lituanistikos instituto steigimo idėja „atgimė“ po to, kai jis 1937 m. balandžio 1 d. Kultūros muziejuje mokytojams surengtų kursų metu susitiko su K. Masiliūnu ir jųdviejų kalba pakrypo „apie lituanistikos instituto steigimo reikalą“. Į pokalbį įsitraukė Kazimieras Alminauskis. Diskusija su švietimo viceministru baigėsi tuo, jog buvo sutarta „po kiek laiko susirinkti padiskutuoti šiuo reikalu“. 1937 m. balandžio 21 d. J. Puzinas su K. Alminauskiu apsilankė pas K. Masiliūną. Dvi valandas trukusi diskusija dėl Lituanistikos instituto steigimo baigėsi tuo, jog K. Masiliūnas pavedė J. Puzinui su K. Alminauskiu, pasitelkus į pagalbą Adolfą Šapoką ir Antaną Salį, parengti Lituanistikos instituto projektą[41]. 1937 m. balandžio 23 d. J. Puzinas pakvietė Praną Skardžių ir Antaną Salį prisijungti prie Lituanistikos instituto projekto rengimo. Šie sutiko, prašydami „tuo tarpu visa laikyti paslaptyje, kad fakultetas nesužinotų“. Kitą dieną J. Puzinas informavo K. Masiliūną apie pradėtą darbą, o šis paprašė kuo greičiau parengti projektą, kad rudenį jau būtų galima įsteigti institutą[42].

Švietimo ministerijai įrodinėjant Lituanistikos instituto svarbą, pasirodė straipsniai, palaikantys Lituanistikos instituto kūrimo idėją. Šios idėjos rėmėju tapęs Zenonas Ivinskis pastebėjo, kad „tautinė kultūra siejama su pagrindiniais mūsų viso valstybinio gyvenimo elementais, tačiau kaip jos raida konkrečiau suprastina, dažnai palieka neaišku“. Pasak jo, „tautinės kultūros vardu, be abejo, suprantame kultūros turinį, paremtą lietuviškos praeities ir dabarties tradicijom, kultivuojamą pagal tokius tos kultūros pagrindinius elementus, kaip lietuvių kalba, jos istorija, tautosaka, literatūra, etnografija, geografija“, bet norint „tokį kultūrinį darbą dirbti, reikia pirmiausia atsidėti įvairiose minėtos lituanistikos srityse ne diletantiškam ir atsitiktiniam, bet rimtam ir giliam moksliniam darbui“. Tokį mokslinį darbą galėtų atlikti įkurtas Lituanistikos institutas. Z. Ivinskis pripažino neturįs iliuzijų, jog įkūrus Lituanistikos institutą „staiga lituanistikos reikalai smarkiai pagerės Lietuvoje“, tačiau neginčijamu jam atrodė tai, kad toks institutas lituanistikos tyrimamas suteiks planingumo, sudarys materialines sąlygas moksliniam darbui[43].

Pagrindiniais Lituanistikos instituto steigimo idėjos rėmėjais ir populiarintojais liko romuviečiai. Pastarieji, svarbiausiu „Naujosios Romuvos“ tikslu laikydami lietuviškos kultūros ugdymą, manė, kad „lietuviškoji kultūra ir yra tasai didysis ryšys, kurs visą lietuvių tautą jungia ir turi jungti į vieningą organišką gyvenimą“. Jie tikino, kad politika, ekonomika ir mokslas „turi būti palenkti lietuviškos kultūros reikalams“ taip kuriant kuo palankesnias sąlygas lietuviškai kultūrai, nes to nedarant „bus prasilenkta su svarbiausiu lietuvių tautos pašaukimu – ugdyti savitą kultūrą, kurti savo individualią sielą“. Tvirtinta, kad įkurtas Lituanistikos institutas daug prisidėtų „prie lietuviškosios kultūros mokslinio ištyrimo“, saugojimo ir ugdymo[44]. 1937 m. lapkričio 16 d. Naujosios Romuvos klubo posėdyje buvo svarstomas Lituanistikos instituto klausimas, pranešimą padarė Pranas Skardžius. Jis tvirtino, kad tautinės kultūros kūrimas prasideda nuo savęs (savo tautos) pažinimo: „Jos praeitis, kalba, menas, tautosaka, rašliava, papročiai, mąstysena – visa tai, pasakyčiau, gražiausiai atskleidžia tautos širdį, pasako, ką gi ji galėjo ir ką dabar gali padaryti“[45]. Matydamas greitėjantį civilizacijos progresą, jis ragino paskubėti „gelbėti tai, kas dar yra išlikę“, kvietė „ištirti mūsų dabartinės ir praeitinės kultūros pradmenis“, kad jais vadovaujantis būtų galima „kurti naujas vertybes, būtinai reikalingas mūsų tautai, o per ją ir pasauliui“, tačiau norint tai pasiekti reikia „keleriopai suintensyvinti tiriamuosius lituanistinius darbus“[46]. Svarstydamas, ką ši įstaiga turėtų apimti, siūlė apsiriboti tik tais lituanistiniais mokslais, „kurie yra glaudžiai susiję su tautybe, su mūsų dvasine ir materijaline kultūra ir kurie yra labiau apleisti ir svetimųjų mums dažniausiai labai nepalankiai dorojami“. Todėl Lituanistikos instituto programa, jo manymu, turėtų apimti: „Tik lietuvių kalbą, rašliavą, tautosaką, senąjį lietuvos meną, etnografiją, archeologiją ir Lietuvos istoriją“[47]. Po pranešimo į Juozo Ambrazevičiaus užduotą klausimą, kaip numatoma organizuoti Lituanistikos institutą, P. Skardžius atsakė: „Instituto organizavimas yra Šv. Ministerijos žinioj. Ji tik kreipės į mus, lituanistus, prašydama paruošti jo projektą. Mes jį paruošėm ir tuojau pasiuntėm jai. Kaip M-ja pasielgs su tuo projektu, jį priims ar atmes, mes nežinom“[48]. Taigi pati ministerija inicijavo šio projekto rengimą ir ieškojo jo įgyvendinimui sąjungininkų, kuriais tapo romuviečiai. Ministerija tikėjosi pasinaudoti ir tinkama proga – artėjo jubiliejiniai metai, kuriais turėjo būti švenčiamas Lietuvos Respublikos 20-metis. Tokiai taktikai pritariančiam Jonui Baliui atrodė, kad jei „triukšmingojo Vytauto Didžiojo jubiliejaus svarbiausias vaisius buvo Tautos Muziejaus rūmų statyba“, tai vertingu Nepriklausomybės 20-mečio jubiliejaus paminėjimu galėtų būti Lituanistikos instituto įsteigimas[49].

O paramos Švietimo ministerijai iš tiesų reikėjo, nes valdžios sluoksniuose toli gražu ne visi pritarė instituto steigimo idėjai, kaip ir akademiniuose sluoksniuose, – pakanka prisiminti P. Skardžiaus ir A. Salio sutikimą prisidėti prie Lituanistikos instituto įstatymo rengimo prašant „tuo tarpu visa laikyti paslaptyje, kad fakultetas nesužinotų“. Valdžios abejones dėl Lituanistikos instituto steigimo atliepė 1937 metų spalio pabaigoje „Lietuvos aide“ pasirodęs straipsnis, kurio autorius teigė: „Lituanistikos Institutas galbūt ir būtų reikalingas ta prasme, kad galėtų glaudžiau derinti visas lituanistikos mokslo šakas, bet jo steigimas vis dėl to jau nėra toks spiriąs reikalas, kaip nori įtikinti jo šalininkai“. Tąkart įrodinėta,

kad nereikia skubėti steigti Lituanistikos instituto, nes jame dirbtų tie patys žmonės, kurie šį darbą jau dirba būdami universiteto dėstytojais, todėl niekas nepasikeis, jei visi lituanistiką tiriantys mokslininkai bus suburti į vieną vietą – nuo to nei jų darbas bus našesnis, nei lituanistikai skirtų mokslo darbų pagausės[50]. Gindamas Lituanistikos instituto steigimo šalininkus prof. Eduardas Volteris įrodinėjo, kad Lituanistikos instituto steigimo neigimas – tai „perdėm klaidingas svarbiausių lituanistikos klausimų ir to mokslo uždavinių supratimas“, nes galima turėti politinę nepriklausomybę ir likti „lyg ir kultūriniais svetimųjų įnamiais“, o būti nepriklausomais kultūros srityje galima tik ėmus organizuotai tirti tautos ir valstybės medžiaginės kultūros vertybes[51]. Todėl E. Volteris siūlė nieko nelaukiant įsteigti Lietuvos kultūros tyrimo įstaigą (ją pavadino LIETKULTYRU), kurios pagrindiniu uždaviniu būtų „kritiškai peržiūrėtų ir sistemingai sutvarkytų Lietuvos istorijos šaltinių išleidimas, nes jų laukia mūsų praeitimi besidominti inteligentija“. Vėliau reikėtų išleisti Lietuvos istorijos žodyną ir atsikratyti svetimų istorikų dažnai politiniams tikslams parašytų darbų, kurie „tendencingai nušviečia mūsų tautos praeitį ir, plisdami mūsų jaunos inteligentijos tarpe, temdo lietuvio tautinę sąmonę“[52]. E. Volterio siūlomas Lietuvos tyrimo institutas projektuotas su lietuvių archeologijos (prie jo ir antropologijos), lietuvių etnografijos ir tautosakos, lietuvių kalbotyros, lietuvių raštijos, lietuvių kultūros istorijos skyriais[53].

1937 m. spalio 28 d. švietimo ministras J.Tonkūnas, Seime prašydamas išplėsti Vytauto Didžiojo universiteto mokslinį personalą, taip pat padidinti etatų skaičių lietuvių kalbos ir literatūros bei Lietuvos istorijos katedrose, pareiškė, jog „šitos katedros lietuviškame universitete yra pagrindinės“, ir jei jau iš lietuviško universiteto tikimasi ne tik pedagoginio, bet ir mokslinio darbo, tai „brangiausieji ir vertingiausieji tyrimai yra tie, kurie įeina į šių katedrų darbų sritį“, tad norint sulaukti „mūsų praeities ištyrimo, mūsų kalbos tobulinimo <...> tenka šitas katedras aprūpinti tinkamu mokomuoju personalu“[54]. Tačiau ar ministras išties tikėjo, kad šios katedros imsis mokslinio darbo? Juk tuo metu, 1937 metų rudenį, Lituanistikos instituto įstatymo projektas buvo intensyviai svarstomas: lapkričio 12 d. savo pastabas skubiai rašė Motiejus Miškinis[55], lapkričio 15 d. įstatymo projektas svarstytas pas K. Masiliūną dalyvaujant A. Saliui, A. Šapokai ir J. Puzinui[56], lapkričio 29 d. tuo klausimu ministerijoje surengtas kitas posėdis[57]. Šiame projekte numatyta, kad steigiamas institutas bus Švietimo ministerijos žinioje ir turės tris skyrius: lietuvių filologijos, Lietuvos istorijos bei Lietuvos etnografijos ir geografijos, o jo tikslai bus Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos tyrimas, šių sričių medžiagos rinkimas, tvarkymas ir skelbimas, kitų mokslinių darbų lituanistikos baruose rėmimas[58]. Taigi lituanistinių katedrų stiprinimas universitete buvo atsarginis lituanistikos tyrimų organizavimo sprendinys suprantant, kad taupant pinigus Lituanistikos instituto steigimui gali būti nepritarta.

Tik kelioms dienoms praslinkus po to, kai A. Smetona patvirtino naują Vlado Mirono Vyriausybę, kurioje švietimo ministru liko Juozas Tonkūnas, naujajam premjerui 1938 m. kovo 29 d. buvo įteiktas Lituanistikos instituto statuto projektas prašant jį pateikti svarstyti Ministrų kabinetui[59]. Švietimo ministras J. Tonkūnas premjerui V. Mironui taip motyvavo Lituanistikos instituto įkūrimo būtinumą: „To Instituto svarbiausias uždavinys, suspietus lituanistų mokslo pajėgas ir

sudarius joms įmanomas sąlygas dirbti, būtų organizuoti planingą lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos praeities tyrimą. Tik surinkus ir susistematizavus tų sričių medžiagą ir lietuvišku aspektu ją nušvietus, būtų galima pradėti kalbėti apie tautišką literatūrą, tautišką teatrą, tautišką muziką, tautišką filosofiją ir k.“[60]. Švietimo ministras neslėpė savo tikslo padėti pamatus tautinei kultūrai į pagalbą pasitelkus mokslą.

1938 m. balandžio 9 d. Seimo 79-ame posėdyje ministras pirmininkas V. Mironas, atsakydamas į paklausimą dėl naujosios vyriausybės politikos ir ateities darbų, teigė, jog pripažindama ypatingą lituanistikos mokslų reikšmę, vyriausybė „atkreips dėmesį į suderinimą bei suintensyvinimą darbo įstaigų“, kurios rūpinasi lituanistiniais mokslais, todėl artimiausiu laiku spręs Lituanistikos instituto steigimo klausimą[61]. Švietimo ministras ne veltui skubėjo premjerą supažindinti su Lituanistikos instituto projektu – siekta, kad Lituanistikos instituto kūrimas atsidurtų naujosios vyriausybės planuose. Nors V. Mironas, kaip ir jo pirmtakas J. Tūbelis, didesnės nuovokos kultūros srityje neturėjo, bet „piniginiu požiūriu“ buvo gerokai minkštesnis. Tiesa, pats švietimo ministras J. Tonkūnas, 1938 m. rugsėjo 27 d. Seime pristatydamas Lituanistikos įstatymo projektą, į paties sau iškeltą klausimą, kodėl tik po 20 nepriklausomo gyvenimo metų susirūpinta Lituanistikos instituto steigimu, jei lituanistika iš tiesų tokia svarbi, teigė, kad ja rūpintasi ir anksčiau, „tik dar nebuvo atėjęs laikas ir nebuvo pribrendusios sąlygos varyti darbą prideramai plačia vaga ir sistemingai“. Tarsi pasiteisinant priminta, jog universitete seniai yra lietuvių kalbos, lietuvių literatūros, Lietuvos istorijos katedros, kurios „bent iš dalies visuomet be kitų turėjo ir tuos pačius tikslus, kurie užbrėžiami projektuojamam Lituanistikos Institutui“. Pasak J. Tonkūno, pagrindinis universiteto darbas – mokymas, o mokslo darbas – „tik moralinė privilegija“, todėl gerai, jei šis darbas dirbamas, bet „dėl universiteto personalo teisinės padėties niekas negali nustatyti bei įrodyti, nei kuria kryptimi, nei kiek jis privalo būti dirbamas. Dar blogiau, kad jis griežtesne prasme negali būti planingas“[62]. Dėl šio įstatymo projekto diskusijų projektas nebuvo priimtas iškart, nepadarius jokių redakcinių pakeitimų[63]. „Lietuvos aidas“ ta proga džiaugėsi: „Seimo nariai prie jubiliejinių metų vainikavimo lietuvių tautai svarbia įstaiga nuoširdžiai prisidėjo – Lituanistikos instituto statutą priėmė“[64].

1938 m. spalio 31 d. „Vyriausybės žiniose“ buvo paskelbtas „Antano Smetonos Lituanistikos Instituto statutas“ (įstatymas įsigaliojo nuo 1938 m. lapkričio 1 d.), skelbiantis, jog įkuriamas „Antano Smetonos Lituanistikos Institutas yra mokslo įstaiga“, kurios tikslai yra: „1) tirti lietuvių kalbą, lietuvių tautosaką ir Lietuvos praeitį, 2) rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, lietuvių tautosakos ir Lietuvos istorijos mokslinę medžiagą ir šaltinius, 3) atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje“[65]. Statutas numatė, jog siekdamas šių tikslų institutas šauks mokslo kongresus, rengs parodas ir ekspedicijas, skelbs lituanistikos mokslų konkursus ir skirs premijas, ruoš paskaitas, kursus ir leis reikalingą periodiką, rūpinsis lituanistikos specialistų rengimu, pateiks „technikinius terminus mokslo ir praktikos reikalams“ bei įstatymo apibrėžtose ribose atliks „kitus Švietimo Ministro pavestus reikalus“[66]. Instituto žinion perėjo: lietuvių kalbos žodynas, tautosakos archyvas, žemės vardynas, pavardžių ir vietovardžių komisi-

jos rinkiniai, Vytauto Didžiojo universiteto fonetikos laboratorja, Vytauto Didžiojo universiteto lituanistikos knygų dublikatai[67].

A. Smetonos lituanistikos instituto steigimas nesibaigė statuto priėmimu. Kitas platesnei visuomenei nepastebimas instituto kūrimo etapas – jame dirbsiančių mokslininkų atranka, kurią sekė pats prezidentas. Didesnį dėmesį kuriamo instituto personalui liudijo pats Lituanistikos instituto statutas, įteisinęs tokią darbuotojų skyrimo tvarką: „Direktorių skiria Respublikos Prezidentas Švietimo Ministro pristatymu“, o „Instituto narių kandidatus renka instituto taryba; skiria juos Respublikos Prezidentas Švietimo Ministro pristatymu“[68]. Šį etapą apžvelgsime Z. Ivinskio akimis, remdamiesi jo dienoraščio įrašais.

Spalio 6 d. Z. Ivinskis dar nežinojo, kas dirbs Lituanistikos institute. Sklandė įvairiausi gandai: kiek anksčiau Pranas Čepėnas Z. Ivinskį tikino, jog Istorijos skyriaus vedėju numatytas A. Šapoka, o kiek vėliau A. Salys tvirtino, jog svarstyta ir paties Z. Ivinskio kandidatūra, tačiau buvo nuspręsta, kad „nepatogu jaunuosius skirti, nes seniai (Jonynas, Janulaitis) užsigautų“. Spalio 5 d. J. Puzinas Z. Ivinskiui pasakojo, jog Istorijos skyriaus vedėju greičiausiai bus paskirtas Ignas Jonynas, o Z. Ivinskis ir A. Šapoka taps nariais[69]. Gruodžio 1 d. Z. Ivinskis buvo iškviestas pas švietimo ministrą J. Tonkūną, kuris Z. Ivinskiui pranešė, jog numatoma jį pakviesti dirbti Lituanistikos institute[70]. Ministras pokalbio metu pareiškė, kad jis ir prezidentas A. Smetona „esą gana geros nuomonės“ apie Z. Ivinskį, tačiau dėl aštrios pastarojo kalbos, pasakytos ateitininkų sendraugių susirinkime, jis „nepatenkąs į istorijos skyriaus vedėjus“, o kviečiamas nariu. Valdžiai užkliuvo minėtas Z. Ivinskio pasisakymas, „išgyręs nacionalsocializmą, daręs vyriausybei priekaištų“, nors šis tvirtino to nesakęs. Z. Ivinskis nesigynė kritikavęs valdžią, tačiau ministrui perpasakotoje jo kalboje tvirtino radęs „daug tokių perdėjimų ir ištisų posakių, kuriuos aš sau negaliu prisiimti“[71]. Svarstant būsimų instituto bendradarbių kandidatūras nepamiršta pagalvoti apie šių lojalumą režimui.

Z. Ivinskis „užkliuvo“ ne tik valdžiai, bet kartu su A. Saliu tapo prieš „vokiečių, lenkų ir latvių mokslininkus – Lietuvos praeities kraipytojus“ kovoti pasiryžusiu Povilo Pakarklio taikiniu, kuris buvo įsitikinęs, kad į kuriamo instituto pareigas turėtų įeiti „gynimas lietuvių tautos reikalų nuo imperialistinių mokslininkų, siekiančių per mokslą Lietuvos kultūrinio pavergimo“, ir įrodinėjo, kad instituto mokslininkai turėtų pasižymėti ne tik gabumais ir darbštumu, bet ir būtų asmenimis, kurie „tikrai rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, kurie kitiems vėjams papūtus nebėgtų į „Pochodnias“ ar nacionalsocialistines organizacijas, kurie nepasidarytų ruporais prieš lietuvių tautą nukreiptiems mokslams skleisti“. P. Pakarklis reikalavo, kad instituto darbuotojais taptų „tendencingojo vokiečių mokslo priešai“. Tokių jis rado ir tarp tautininkų, ir tarp ateitininkų, ir net tarp komunistų: „Ne naujojo vokiečių mokslo prasme, pavyzdžiui, yra rašęs V. Vileišis, Pryšmantas, A. Voldemaras, dr. J. Matusas, o taip pat miręs Mickevičius-Kapsukas, kuris, pasirodo, labai domėjosi Mažž. Lietuva ir <…> jau prieškariniais laikais yra įrodinėjęs, kad senovės prūsų kalba tėra tik lietuviškosios tarmė“. Be „vokiečių mokslo priešų“, P. Pakarklis rado ir „vokiečių draugų“, kuriais tapo „du lietuviškos kilmės asmens, užimą Lietuvoje įtakingas vietas, kurie yra

uolūs naujojo vokiečių mokslo skleidėjai“ – istorikas Z. Ivinskis ir kalbininkas A. Salys, pasak P. Pakarklio, „abu vokiški daktarai, gavę tuos laipsnius už disertacijas, kuriomis stiprinama naujasis vokiečių mokslas“. Tad P. Pakarklis ragino budėti, kad kuriamame Lituanistikos institute „nesusisuktų sau gūžtos“ ne tik svetimtaučiai, esantys aiškiais lietuvių tautos priešais, bet ir „lietuviškos kilmės žmonės, kurie dėl vienų ar kitų priežasčių yra tapę lietuvių priešų sukurtų mokslo teorijų skleidėjai Lietuvoje“[72]. Reaguodamas į šį P. Pakarklio straipsnį Juozas Stakauskas tai pavadino tendencija „mokslą (istoriją, filologiją) padaryti momento politinių aspiracijų vergu“, primindamas, kad filologo, istoriko ar archeologo pareiga praeitį vaizduoti tokią, „kokia ji iš tikro tyrinėjimų duomenimis yra buvusi, bet ne tokią, kokią <...> pats labai norėtų matyti“[73]. Tačiau P. Pakarklis, lituanistiniuose tyrimuose geidžiantis ne mokslinio, bet „tautinio požiūrio“, rado bendraminčių valdžioje. Visuomeninio darbo vadybos viršininkas Vileišis J. Puzinui įrodinėjo, kad A. Salio ir Z. Ivinskio vokiškąją įtaką kuriamame Lituanistikos institute būtinai reikia atsverti Vlado Pryšmanto pakvietimu. Pasak Z. Ivinskiui tai pasakojusio A. Salio, „dabar jau apie tai kalbą ir ministeriai“[74]. Vasario 8 d. Z. Ivinskis savo dienoraštyje įrašė: „Jei Pryšmantas būtų paskirtas į Institutą, nei Salys, nei Stakauskas ir, žinoma, aš nesutiktume jame dirbti“[75]. Ši nuostata buvo pakartota kitą dieną Humanitarinio fakulteto meno istorijos seminare, A. Salio iniciatyva surengtame susirinkime, dalyvaujant M. Biržiškai, A. Saliui, P. Skardžiui ir Z. Ivinskiui. Brendo konfliktas. Stiprėjant įspūdžiui, kad šią P. Pakarklio kampaniją remia švietimo viceministras K. Masiliūnas, M. Biržiška nusprendė apie tai neatidėliodamas pasikalbėti su A. Smetona ir K. Masiliūnu[76].

P. Pakarklio kampanija prieš Z. Ivinskio ir A. Salio paskyrimą į Lituanistikos institutą buvo daugiau nei paprastas intrigavimas siekiant sau ir savo bičiuliams vietos steigiamame institute. Ji žymėjo skirtingų požiūrių į lituanistines studijas susidūrimą: požiūrio, siūliusio mokslą panaudoti politinėms aspiracijoms (P. Pakarklis), ir požiūrio, tvirtinusio, kad mokslas neturi tapti politikos tarnaite (Z. Ivinskis). Abu siekė išlaisvinti Lietuvos istoriją iš kaimyninių valstybių istorikų istoriografinių koncepcijų tvirtindami, kad „daug tyrinėjimų yra darę svetimieji“. „Bet čia beveik visuomet kyšo aiški tendencija, destis, kurios tautos tyrinėtojas“[77], ir A. Šapokos, raginusio Lietuvos istorijoje rasti lietuvius, lūpomis nuskambėjęs liūdnas konstatavimas, jog lietuviškos istoriografijos nėra, o svetima Lietuvai nepalanki[78]. Tačiau požiūriai nedelsiant išsiskirdavo ėmus Lietuvos istorijoje ieškoti lietuvių. P. Pakarklio bendražygiui Jonui Matusui neginčijama tiesa buvo teiginys, jog „Lietuvos istoriją visais atžvilgiais vaisingai ir patikimai gali nušviesti tik lietuvis“[79]. Nors jis ir piktinosi svetimšaliais istorikais, kurie tendencingai žvelgė į Lietuvos istoriją, tačiau tuo pat metu pateisino mokslininkus, kurie „savo darbuose atsižvelgia į bendruosius savo tautos rūpesčius ir siekimus“ ir „nelaiko negarbe mokslo vardu tegul dažniausia ir netiesiogiai, bet neretai ir tiesiogiai paremti savo tėvynės tautinę politiką“[80]. Istorija, aiškiai remianti „savo krašto plačiai suprastą tautinę politiką“, jam buvo sektinu pavyzdžiu. J. Matusas įrodinėjo, kad „istorija turi siekti objektyvios tiesos, bet turi būti aiškiai lietuviška“. „Objektyvios tiesos“ ir „aiškaus lietuviškumo“ suderinimo uždavinį jis reikalavo spręsti nepamirštant, kad „mūsų kaimynai mokslininkai atsidėję seka lietuvių raš-

tus ir kiekvieną neatsargų žodį bei teigimą skuba įskaityti į savo argumentų balansą“[81], o kita proga priminė jam nuostabiu ir sektinu atrodantį pavyzdį: „Nei latviai, nei rusai, nei lenkai, nei vokiečiai mokslininkai neskelbia idėjų, kurios būtų nepakeliui jų valstybiniams ir tautiniams interesams“[82].

Kitam požiūriui atstovaujantis Z. Ivinskis nesiūlė atsisakyti Lietuvos istorijos rašymo pabrėžiant garbingą praeitį, tačiau tai siūlė daryti „nepasisavinant svetimų nuopelnų nei išeinant iš istorijoje galimo objektyvumo rėmų“[83]. Jis įrodinėjo, kad „objektyvi istorija, be abejo, neturėtų būti politikos tarnyboje“, tačiau neabejojo, kad „istorija turėtų būti labiau suaktualinta ir rasti tą ryšį, jungiantį praeitį su dabartimi, kuri esti ne kas kita kaip „praeities padaras““[84]. Z. Ivinskiui atrodė, kad ne viena Lietuvai aktuali problema savo šaknimis glūdi Lietuvos praeityje, todėl Lietuvos praeities pažinimas „gali duoti naujų impulsų ne tik istorijos srityje, bet ir pačiam gyvenimui“[85]. A. Šapokos siūlymą rasti lietuvius Lietuvos istorijoje Z. Ivinskis suprato kaip siekį „pabrėžti lietuvių savitumą, jų aukštą kultūringumą, suredukuoti svetimųjų įtakų dominuojančią reikšmę“. Pripažindamas, kad „susekti lietuvių individualumą ir jį pakankamai aiškiai nustatyti mūsų istorijoje yra rimtas uždavinys“, turėjo sutikti, kad nedaug šiuo keliu einant pasistūmėta į priekį[86]. A. Šapokos šūkis suprastas kaip raginimas atgimstančiai tautai istorijos pagalba atrasti savo tautinį individualumą[87] atsisakant romantizmui būdingo naivaus Lietuvos istorijos interpretavimo. Z. Ivinskis tikėjo, kad tautinio savitumo paieškoms ir tautinio savitumo stiprinimui pakaks objektyvaus istorijos tyrimo. Jam nekilo mintis siūlyti nerašyti to, kas prieštarauja pačių susikurtiems tautinės istorijos mitams, ar reikalauti istorijos mokslą „paversti momento ginklu kovoti prieš svetimą propagandą“. Pasak Z. Ivinskio, „jei iš istoriko bus reiklaujama, kad jis tik įrodinėtų tai, kas politiškai gali būti naudinga, objektyvus tyrinėjimas nebus įmanomas“[88]. Aktualiomis atrodančias Lietuvos istorijos problemas jis siūlė ne nutylėti, bet tirti, laikydamas jas instituto uždaviniu ir tvirtindamas, kad institutui „gyvenamasis laikotarpis gali duoti atitinkamų sugestijų“, kurios pagyvintų mokslinį darbą. Kaip pavyzdį nurodė Vilniaus klausimą, kuriuo daug šnekama ir rašoma, tačiau nėra „pasirodęs nors vienas platesnio masto veikalas to krašto tautų kalbos, etnografijos, kultūros klausimais“[89].

Valdžiai teko teisėjo vaidmuo – jai reikėjo pasirinkti išteisinimo vertą pusę: ar siekiančius kurti tendencingą, šįkart iš lietuviškų pozicijų, Lietuvos istoriją, ar siekiančius objektyvaus Lietuvos istorijos tyrimo. Pagunda įgyti tautiškai angažuotų mokslininkų institutą buvo didžiulė, juo labiau kad pakako tokias savo paslaugas įkyriai siūlančiųjų. Apsispręsti valdžiai buvo nelengva – ji dvejojo, ir Z. Ivinskiui net atrodė, kad „tie ponai, kurie organizuoja Institutą, jau nuo pradžios nori jo vardą (kaip mokslo įstaigos) suprofanuoti“[90]. Tik vasario 27 d. I. Jonynas Z. Ivinskiui telefonu pranešė, jog šio kandidatūra patvirtinta darbui institute[91], o švietimo ministras J. Tonkūnas įsakymą dėl jo ir kitų Lituanistikos instituto bendradarbių paskyrimo nuo 1939 m. vasario 10 d. pasirašė 1939 m. kovo 20 d. [92] – net porai savaičių praslinkus po to, kai institutas buvo iškilmingai atidarytas. Valdžia atsispyrė pagundai ir instituto nariais tapo: prof. Mykolas Biržiška, doc. Pranas Skardžius, prof. Juozas Balčikonis, doc. Antanas Salys, doc. Zenonas Ivinskis, prof. Ignas Jonynas, dr. Juozas Stakauskas, vyr. asist. dr. Adolfas Šapoka, dr. Jonas Balys,

gimnazijos direktorius Jurgis Elisonas ir mokytojas Juozas Ambrazevičius[93]. Lituanistikos instituto atidarymo proga pasakytoje kalboje K. Masiliūnas tvirtino, jog iš jo kalbos turėjo paaiškėti, kad atėjus laikui „pačiai valstybei organizuoti mokslišką kalbos istorijos ir tautosakos tyrimą“, valstybės iniciatyva pasireikš „tiktai šitokiam darbui sudarymu įmanomų sąlygų, kurių dėka jis būtų našus“, o tirti ir „kurti patsai mokslas“ bus pačių mokslininkų uždavinys[94].

APIE NESPĖTUS NUDIRBTI DARBUS

Lituanistikos instituto atidarymo iškilmės įvyko 1939 m. kovo 6 d. Švietimo ministras J. Tonkūnas A. Smetonos lituanistikos instituto atidarymo proga pasakytoje kalboje teigė, jog tauta gali sėkmingai kurti savo kultūrą tik gerai pažindama pati save, ir jei nepriklausomybės pradžioje „atsidūrus sunkioje naujakurio būklėje“ nebuvo galima gaišti laiko ieškant „tobuliausių kelių bei būdų bet kuriai darbo sričiai tvarkyti“, tai naujakurystės laikmečiui pasibaigus vis labiau juntamas racionalesnio bei planingesnio darbo poreikis, o tai pasiekti įmanoma tik pasitelkus į pagalbą rimtas studijas, tyrimus[95]. Ministras pripažino, kad per 20 valstybės gyvavimo metų iš naujakuriškos būklės nemažai pasistūmėta į priekį, tačiau jam atrodė, kad padaryta dar toli gražu ne viskas: „Niekas turbūt neginčys, kad vienos pačių svarbiųjų priemonių mūsų tautinei kultūrai stiprinti ir ugdyti glūdi tose srityse, kurias apimame lituanistikos sąvoka, būtent, lietuvių kalboje, Lietuvos istorijoje ir lietuvių tautosakoje“, tad institutui teks šį „žymia dalimi paslėptą brangų tautos lobį“ iškasti ir tautai jį taip patiekti, kad šis būtų ne tik puošmena ir pasididžiavimas, bet lengvai prieinamas tautą ir jos kūrybą gaivinantis šaltinis[96]. Pritardamas ministrui A. Smetonos lituanistikos instituto direktorius K. Masiliūnas pastebėjo, jog moksliškai tiriant kalbą, tautosaką ir istoriją, moksliškai tiriama ir pati tauta, todėl steigiamą institutą matė kaip mokslo įstaigą, tyrinėjančią šiuos „pagrindinius tautos elementus“[978]. K. Masiliūnas išvardijo svarbiausius instituto skyrių uždavinius. Lietuvių kalbos skyriuje aktualiu laikė tarmių tyrimą, nes šios dėl įvairiausių priežasčių sparčiai nykstančios, o tautai atgavus nepriklausomybę ir lietuvių kalbai tapus valstybine, labai svarbus tapo „bendrinės kalbos valymo ir ugdymo, o taip pat mokslo ir praktikos reikalams terminų klausimas“. Konstatavus, kad terminijos reikalais iki šiol jokia įstaiga nesirūpino, nebuvo jokių juridinių normų ir niekas negalėjo priversti „legalizuoti kalbininkų specialistų laisva valia sudaromų terminų“, pareikšta, kad instituto kalbos skyriaus pateikti technikos terminai mokslo ir praktikos reikalams „bus privalomi valstybės bei savivaldybių įstaigoms ir spaudai“. Kalbėdamas apie Lietuvos istorijos skyriaus uždavinius K. Masiliūnas ypač pabrėžė Lietuvos istorijos šaltinių tyrinėjimą ir publikavimą, kad „lietuviai istorikai galėtų remtis ne svetimųjų vienokiomis ar kitokiomis studijomis, o tiesioginiais istoriniais šaltiniais“, kurių „lietuvio istoriko ranka beveik visai nėra lietusi“, nes šie guli sukrauti Karaliaučiaus, Vatikano, Berlyno, Krokuvos, Varšuvos, Prahos, Maskvos, Berlyno archyvuose. Tad pats svarbiausias ir skubiausias instituto istorijos skyriaus uždavinys – įvairiausių Lietuvos istorijos šaltinių rinkimas ir tyrimas tiek pačioje Lietuvoje, tiek už jos ribų. Svarbiausiu tautosakos skyriaus uždaviniu laikyta „ieškoti mūsų tautos būdingųjų

kūrybinių bruožų ir jų reiškimosi formų, atskirti, kas sava ir kas svetima, pažinti būdus, kaip visoms tautoms bendras kultūrines vertybes lietuviai yra pasisavinę ir kokį teikė jiems pavidalą“[98].

1939 m. gegužės 26 d. pirmajame „Lietuvos aido“ puslapyje buvo pristatyta Lituanistikos instituto tarybos gegužės 22 d. posėdyje priimta 1939 metų instituto veiklos programa. Lietuvių kalbos skyrius numatė parengti praktinį bendrinės lietuvių kalbos žodyną, kuris padėtų sunorminti rašybą, kirčiavimą ir šiaip visą kalbos vartoseną ir taptų „rašto ir tarties praktikai kanoninis vadovas“, suorganizuoti kursus žodyno, žemės vardyno ir tarmių rinkėjams paruošti, sudaryti terminologijos komisiją. Lietuvių tautosakos skyriaus uždavinys buvo toliau rinkti lietuvišką tautosaką[99].

Lituanistikos instituto darbas Nepriklausomoje Lietuvoje įsibėgėti nespėjo – iki Nepriklausomybės praradimo buvo likę kiek daugiau nei vieneri metai. Tai labai trumpas laiko tarpas moksliniam institutui, tačiau jo pakako, kad realiai būtų pradėti spręsti Lituanistikos instituto direktoriaus K. Masiliūno atidarymo proga pasakytoje kalboje įvardyti svarbiausi instituto uždaviniai ir 1939 m. nuveikti pirmieji, nors ir kuklūs, instituto darbai. Lietuvos istorijos skyrius pradėjo duomenų apie Lietuvoje esančius archyvus rinkimą, ėmėsi istorinės terminijos nustatymo. Su prof. J. Totoraičiu buvo susitarta dėl svarbesnių dokumentų Vatikano archyve fotokopijų darymo[100]. Šio skyriaus veiklos prioritetine kryptimi, kaip ir planuota, tapo istorijos šaltinių paieška, jų kaupimas, publikavimas, studijavimas[101]. Lietuvių kalbos skyriuje buvo suorganizuoti kursai žodyno, žemės vardyno ir tarmių rinkėjams paruošti, sudaryta terminologijos komisija, išrinkta bendrinės lietuvių kalbos žodyno redakcinė komisija, imtasi bendrinės rašybos tvarkymo[102].

Į klausimą, ko tikėtasi iš Lituanistikos instituto veiklos, atsako Lituanistikos instituto įsteigtos premijos „už geriausią 1940 m. išleistą lituanistinių mokslų populiarizaciją“ skyrimas Salomėjai Nėriai už poemą „Eglė – žalčių karalienė“[103]. S. Nėris, liaudies pasakai suteikusi originalų stilių ir sukūrusi kūrinį, kuris, Donato Saukos žodžiais, buvo „naiviai nuoširdus ir paprastas kaip visa liaudies kūryba, teisingas ir žmogiškas kaip tikras didelis menas“[104], šiuo savo kūrybiniu aktu tarsi įprasmino visą etnokultūrinio palikimo tyrimą, o kartu ir Lituanistikos instituto veiklą. Jos sukurta eiliuota pasaka tarsi tapo akivaizdžiu įrodymu, jog atsirėmus į etnokultūrinę tradiciją galima sulaukti taip trokštamo tautiškumo kūryboje.

IŠVADOS

1. Ketvirtajame dešimtmetyje, lietuvių kultūrai susidūrus su tautinio savitumo problema, pareikalavusia kultūrinės tradicijos apibrėžimo, pastebimai suaktyvėjo šios tradicijos paieškos, kurias skatino siekis sukurti aukštąją tautinę kultūrą. Noras padėti pamatus gimstančiai tautinei kultūrai ir autentiško etnokultūrinio paveldo paieškos į lietuvių etnokultūrinį palikimą reikalavo pažvelgti su moksliniu atidumu.

2. Užsitesęs tautinės ideologijos metmenų laukimas ir noras apibrėžti tautiškumą lietuvių kultūroje paskatino Švietimo ministeriją imtis mokslinio lituanisti-

kos tyrimo organizavimo. A. Smetonos lituanistikos instituto atsiradimą inspiravo Švietimo ministerijos siekis padėti pamatus tautinei kultūrai į pagalbą pasitelkus lituanistiką tiriančius mokslus.

Gauta 2002 02 28

Nuorodos

[1] *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos*, Vilnius, 1999.

[2] A. Tyla, Istorija lituanistikos kontekste, *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos*,... p. 13–30.

[3] J. Mulevičiūtė, *Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, 2001, p. 155.

[4] J. Lindė-Dobilas ir vėliau K. Masiliūnui liko autoritetu meno teorijos ir estetikos klausimais. 1933 m. gruodžio mėn. jau būdamas Švietimo ministerijos Trečiojo departamento direktoriumi prašė J. Lindės-Dobilo parašyti jam, „kokios estetikos knygos būtų pirmučiausia verstinos“. Žr.: Julijonas Lindė-Dobilas, *Laiškai*, Vilnius, 1999, p. 300.

[5] K. Masiliūnas, Vertėjo žodis, *Hippolyte Taine, Meno filosofija*, Kaunas, 1938, t. 1, p. 12.

[6] Ibid., p. 10.

[7] J. Mulevičiūtė, op. cit., p. 154–155.

[8] J. Lindė-Dobilas, op. cit., p. 195.

[9] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, Vilnius, 1999, t. 8, p. 248.

[10] V. Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, p. 267.

[11] Ibid., p. 268.

[12] R. Tulytė, *Antanas Miškinis*, Vilnius, 1997, p. 89.

[13] L. Dobilas, *Kur laimė*?, Kaunas, 1930, p. 111.

[14] J. Aistis, *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius, 1991, p. 202.

[15] J. Ambrazevičius, Savęs beieškant tautosakoj, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 10–11, p. 263.

[16] V. Kavolis, op. cit., p. 268.

[17] D. Striogaitė, *Avangardizmo sūkuryje*, Vilnius, 1998, p. 23.

[18] Ibid., p. 150.

[19] C. Zürcher, *Lietuvių avangardo pavasaris*, Vilnius, 1998, p. 151.

[20] Ibid., p. 109.

[21] Visuomeninio darbo vadybos 1938 m. gruodžio 11 d. /vak./ biuletenis, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 114, ap. 1, b. 59, l. 101–102.

[22] A. Smetonos paskaita „Kompozicija, rašinys, kūrinys“, skaityta 1925 03 31 Kauno universitete, *LCVA*, f. 1686, ap. 1, b. 51, l. 8.

[23] M. Katilius, Balanos gadynė, *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1931, t. 4.

[24] V. Mykolaitis, Tautosakos reikšmė, *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, t. 1, p. 8.

[25] Ibid., p. 9.

[26] P. Vaičiūnas, Redakcijos žodis, *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, t. 1, p. 4.

[27] Ibid., p. 3.

[28] J. Ambrazevičius, op. cit., p. 263.

[29] Lituanistikos instituto tarybos 1939 m. kovo 6 d. posėdžio protokolas Nr. 1, *Lietuvos mokslų akademijos archyvas* (toliau – *LMAA*), f. 2, ap. 1, b. 5, l. 3.

[30] V. Alantas, Reikia kultūrinės revoliucijos, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 20, p. 358.

[31] Lituanistikos instituto klausimas, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 48, p. 899.

[32] Lietuvos Kultūros Akademija (įstatymo projektas), *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB*), f. 165, s. v. 318, l. 1.

[33] Ibid., l. 1–2.

[34] J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, Tübingen, 1948, 1 d., p. 262.

[35] Ministrų kabineto 1935 11 21 posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 847, l. 147.

[36] *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936, p. 6.

[37] A. Juška, Lietuvos mokslų instituto klausimu, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 4, p. 74.

[38] P. Skardžius, Koks mums ištikrųjų mokslų institutas yra reikalingas?, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 9, p. 193.

[39] A. Juška, Kultūrinio darbo organizacija, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 300.

[40] Z. Ivinskio dienoraštis, *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LNB*), f. 29, s. v. 14/2, l. 121.

[41] Lituanistikos instituto steigimas (J. Puzino rankraštis be datos ir parašo), *LNB*, f. 52, s. v. 81, l. 1.

[42] Ibid., l. 2.

[43] Z. Ivinskis, Tautinė kultūra ir pozityvus darbas, *XX amžius*, 1937 07 27, p. 3.

[44] Lituanistikos instituto klausimas, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 48, p. 897.

[45] Ibid., p. 898.

[46] Ibid.

[47] Ibid., p. 899.

[48] Ibid., p. 900.

[49] Jono Balio straipsnio vidaus politikos klausimais rankraštis (1938 m.), *Lietuvių literatūros ir tautoskos instituto rankraštynas* (toliau – *LLTI*), f. 69, s. v. 65, l. 3.

[50] V. A. J., Dėl Lituanistikos instituto, *Lietuvos aidas*, 1937 10 25, p. 4.

[51] E. A. Volteris, Lituanistikos Instituto steigimo klausimas, *XX amžius*, 1937 12 01, p. 5.

[52] Ibid.

[53] E. A. Volteris, Lituanistikos aktualieji uždaviniai, *XX amžius*, 1937 12 27, p. 3.

[54] Seimo stenogramos. Trečioji paprastoji sesija: 1937 09 07–1937 12 06. Pirmoji nepaprastoji sesija: 1937 12 07–1937 12 22, Kaunas, p. 71.

[55] Lituanistikos instituto įstatymo projektas vizuotas 1937 m. lapkričio 12 d. Motiejui Miškiniui prašant skubiai pateikti pastabas, *LNB*, f. 52, s. v. 81, l. 9; M. Miškinio 1937 m. lapkričio 12 d. raštelis su pastabomis dėl Lituanistikos instituto projekto, *LNB*, f. 52, s. v. 81, l. 12.

[56] Lituanistikos instuto įstatymo projektas su pastabomis, *LNB*, f. 52, s. v. 81, l. 16.

[57] Švietimo ministerijos sekretoriaus K. Masiliūno 1937 m. lapkričio 27 d. raštas Jonui Puzinui, *LNB*, f. 52, s. v. 81, l. 21.

[58] Lituanistikos instituto įstatymas (projektas), *MAB*, f. 165, s. v. 268, l. 6.

[59] Švietimo ministro 1938 m. kovo 29 d. raštas Ministrui pirmininkui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 987, l. 481.

[60] Lituanistikos instituto statuto projekto aiškinamasis raštas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 987, l. 492.

[61] Seimo stenogramos. Antroji nepaprastoji sesija: 1938 01 24–1938 01 31. Ketvirtoji paprastoji sesija: 1938 02 01–1938 04 30. Trečioji nepaprastoji sesija: 1938 05 07–1938 05 14, Kaunas, p. 101.

[62] Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938 09 15–1938 12 31, Kaunas, p. 14.

[63] Ibid., p. 15.

[64] Jubiliejiniai metai apvainikuoti svarbios lietuvių tautai įstaigos įkūrimu, *Lietuvos aidas*, 1938 09 28, p. 5.

[65] Antano Smetonos Lituanistikos Instituto statutas, *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 624, p. 535.
[66] Ibid., p. 535.
[67] Ibid., p. 536.
[68] Ibid., p. 535–536.
[69] Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB*, f. 29, s. v. 14/2, l. 109.
[70] Ibid., l. 132.
[71] Ibid.
[72] P. Pakarklis, Steigiamo Lituanistikos instituto reikalu, *Lietuvos žinios*, 1939 02 08, p. 5.
[73] J. Stakauskas, Praeitis priklauso mokslui, o ne politikai, *Lietuvos aidas*, 1939 02 28, p. 4.
[74] Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB*, f. 29, s. v. 14/2, 1. 242.
[75] Ibid., 1. 243.
[76] Ibid., 1. 244.
[77] J. Matusas, V. Daugirdaitė-Sruogienė, Lietuvos istorija, vadovėlis gimnazijoms, Kaunas, 1935, Sakalo bendrovės leidin., *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 496.
[78] A. Šapoka, Raskim lietuvius Lietuvos istorijoj, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 21, p. 481.
[79] J. Matusas, op. cit., p. 495.
[80] J. Matusas, Istorijos mokslas ir tautinė politika, *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 394.
[81] Ibid., p. 395.
[82] J. Matusas, Pov. Pakarklio veikalas, *Vairas*, 1935, Nr. 11, p. 357.
[83] Z. Ivinskis, Keletas minčių ir pageidavimų sąryšyje su Lietuvos istorijos darbu (1937 06 20), *LNB*, f. 29, s. v. 558, l. 1.
[84] Z. Ivinskis, Lietuvos istorijos problemos, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 291.
[85] Ibid., p. 292.
[86] Z. Ivinskis, Lietuvos istorija romantizmo laikotarpiu ir dabar (paskaita skaityta Lietuvių katalikų mokslų akademijos III suvažiavime 1939 02 20–21), *LNB*, f. 29, s. v. 141, l. 20.
[87] Z. Ivinskis, Lietuvos istorijos problemos, *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 292.
[88] Z. Ivinskis, Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, *Suvažiavimo darbai 1939*, Kaunas, 1940, t. 3, p. 341.
[89] Z. Ivinskis, Tautinė kultūra ir pozityvus darbas, *XX amžius*, 1937 07 27, p. 3.
[90] Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB*, f. 29, s. v. 14/2, 1. 244.
[91] Ibid., 1. 253.
[92] Švietimo ministro J. Tonkūno 1939 m. kovo 20 d. įsakymas D/Nr. 13, *LMAA*, f. 2, ap. 1, b. 1, l. 48.
[93] Ibid.
[94] Lituanistikos instituto tarybos 1939 m. kovo 6 d. posėdžio protokolas Nr. 1, *LMAA*, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 13–14.
[95] Ibid., l. 1–2.
[96] Ibid., l. 2–3.
[97] Ibid., l. 10.
[98] Ibid., l. 12–13.
[99] Antano Smetonos Lituanistikos instituto artimiausi darbai, *Lietuvos aidas*, 1939 05 26, p. 1.
[100] Antano Smetonos Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus 1939 m. veikimo apyskaita, *LMAA*, f. 2, ap. 1, b. 10, l. 12.
[101] A. Tyla, op. cit., p. 25.

[102] Lietuvių kalbos skyriaus vedėjo A. Salio 1940 m. vasario 14 d. raštas Lituanistikos instituto direktoriui, *LMAA*, f. 2, ap. 1, b. 10, l. 14–15.

[103] A. Smetonos Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus Tarybos 1940 m. gruodžio 19 d. posėdžio protokolas Nr. 19, *LMAA*, f. 2, ap. 1, b. 7, l. 45.

[104] D. Sauka, Subtili lyrika ir liaudies daina, *Salomėja Nėris literatūros moksle ir kritikoje*, Vilnius, 1981, p. 265

Dangiras Mačiulis

ESTABLISHMENT OF THE ANTANAS SMETONA INSTITUTE OF LITHUANIAN STUDIES

S u m m a r y

After gaining independence Lithuanian culture confronted the issues of national distinctiveness which required definition of cultural tradition. In the 40s the search for national tradition became much more active. Besides, it was promoted by striving for creation of high national culture. Independent Lithuania was being founded taking into account the former Lithuania of dukes: it was the evidence that the Lithuanian nation was able to govern the State, while deriving the Lithuanian spirit from the country where the most significant feature of nationality, the language, was preserved. Therefore, the resources of national tradition were as follows: Lithuania of dukes (usually identified with the Lithuanian history) and the ethnic-cultural heritage of Lithuanian nation. However, seekers for the nation's tradition were oppressed with a suspicion that strangers had purpose-fully falsified the Lithuanian history and thus without a thorough research it would be complicated to distinguish the one "own" and the "alien" in the ethnic-cultural heritage. Therefore, desire to lay the foundation for national culture under rebirth and search for genuine ethnic-cultural heritage required to consider the Lithuanian ethnic-cultural heritage with the scientific carefulness. The desire to define nationality in Lithuanian culture and the prolonged expectation for outlining the national ideology promoted the Ministry of Education to organise a scientific research in Lithuanian studies. The Antanas Smetona Institute of Lithuanian Studies was established, because the Ministry of Education strove to lay the foundation of national culture on a scientific background.